

LIEVE WELLUST!
EROTICA IN DE ACHTTIENDE EEUW

Inger LEEMANS

Abstract – Dutch eighteenth-century erotic literature has so far not been the object of extensive study, this in stark contrast to contemporary erotic literature in other countries. Although nowadays nobody contests the idea that novels concerning physical love were widely published in the eighteenth-century, the focus has never been on the contemporary (literary) critique. Rather than to compare eighteenth-century Dutch erotic literature to its French and English relatives, one should try to register what was being written about physical love in the Republic in order to understand how it functioned in Dutch novels. Text editions, bibliographies and surveys regarding the topic could prove to be useful instruments in determining the role erotic novels played in the eighteenth-century literary and moral discourse.
doi – 10.2143/SDL.46.3.2004779

Rond 1800 werd in Nederland het toneelstuk *De goede, schuldellooze natuur* uitgegeven. Het stuk opent met de ontmoeting van twee personages: de mannelijke wellust en vrouwelijke tederheid:

Wellust: Welkom! welkom lieve tederheid! (hy kust met verrukking haren buik)

Tederheid: Ha! ik vind myn wellust weder zoo vergenoegd als ik hem heb verlaten; en myne kleine lievert ook? (*zy kust den kleine*)

Wellust, (*terwyl hy hare borsten streelt en kust*): Zoude ik niet vergenoegd zyn, lieve Tederheid! Ik heb nagedacht in welk een gelukkigen stand wy op aarde geplaatst zyn, en als ik dat bedenkt vloeit myn hart over van aandoening, en dankbaarheid.... Voor een oogenblik evenwel meende ik, ik waar zoo gelukkig niet als de dieren.

Tederheid: En waarom dat, lieve wellust?

Wellust: Om dat de dieren onder het gebruiken van elkanderen langer vreugd genieten.

Tederheid: Langer dan wy?

Wellust: Ik zag twee hondjes spelen.

Tederheid: Nu ja, het reutje blyft lang in zyn vrouwtje zitten, dat is waar; maar wat heeft hy of zy daaraan? zy kunnen malkanderen niet zien; of is dat zien geen geneugte?

Wellust: Ja schoone vrouw, dat heb ik ook bedacht, en 't heeft my bevredigt.

Tederheid: Komt myn goeddoenertje! Wellust zal vooraan worden (*zy ligt zich op het gras neder; spreidt hare beenen uit, en rykt met uitgerekte opene armen naar Wellust.*) Kom dan; geef my de lekkere stootert. (*Hygende*) O Ik verlang zoo naar hem!

Afbeelding 1

Wellust: (Hy legt zig op haar neder en werkt)

Tederheid: O lieve Wellust!

Hebben we hier te maken met een nog niet bekend cultuurfenomeen? Werden er rond 1800 in Amsterdam al seksshows georganiseerd met toneelteksten? Dat zou zeer opzienbarend zijn, maar niet erg geloofwaardig. Dit toneelstuk is waarschijnlijk alleen bedoeld om te lezen, niet om uit te voeren. Om een fenomeen genoemd te worden is het verschijnsel te uniek: er is maar één dergelijk Nederlandstalig toneelstuk bekend. Het is waarschijnlijk een vertaling uit het Frans, die slechts één maal werd gedrukt, en waarop geen contemporaine reactie bekend is. De enige reden waarom we het nu nog kennen is omdat Frederik Muller er in 1876 vanaf probeerde te komen: hij wilde het werk niet in de Amsterdamse bibliotheek van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels hebben en zond het daarom naar de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, die hij adviseerde om het maar door te sturen naar Duitsland waar voor dit soort zaken wel interesse was (Keijzer 1996).

Het hele geval is een prachtige samenvatting van de Nederlandse erotica-geschiedenis: er is weinig, wat er is, wordt niet opgemerkt, en als het per ongeluk wel wordt opgemerkt, wordt het als onwelgevallig of niet interessant ter zijde geschoven. Als ik mij zou beperken tot de mij gegeven opdracht, een schets van de stand van zaken in het wetenschappelijk onderzoek over achttiende-eeuwse Nederlandse erotische literatuur, zou ik daarom snel klaar zijn. Er is nog nauwelijks over geschreven, het hele veld is een groot, gapend desideratum. Waar in andere landen erotica- en pornografiegeschiedenis een bloeiende tak van wetenschap is geworden, blijft het in Nederland zoeken naar kruimels. Voor de achttiende eeuw geldt dit natuurlijk – het is het bekende verhaal – eens te meer. Aangezien ik niet klagerig aangelegd ben, wil ik echter niet te lang bij deze lacune stilstaan maar overgaan tot het beschrijven van wat er dan wel geschreven is en wat er mogelijkwijs allemaal nog onderzocht zou kunnen worden. Ik hanteer hier voor ‘erotica’ de zeer brede en enigszins archaische omschrijving uit het *WNT* ‘op de geslachtelijke liefde betrekking hebbende’. Aandacht gaat dus uit naar teksten, fictieve teksten vooral, die openlijk aandacht besteden aan de lichamelijke liefde. Libertijnse, obscene en pornografische teksten vallen binnen deze categorie.¹

De belangrijkste studies over erotica in de Nederlanden verschenen in artikelvorm. En of ze nu gaan over libertijnse literatuur, pornografie of erotica, vrijwel allemaal constateren ze een gebrek aan interesse voor dit soort lectuur

¹ Zie voor definities ook Ivker 1970. Een historiografisch overzicht van het erotica-onderzoek wordt gegeven in Wagner 1991.

in achttiende-eeuws Nederland en een groot verschil tussen wat er in Nederland en in landen zoals Frankrijk en Engeland geschreven wordt. Zo is er het artikel uit 1978 van Piet Buijnsters over Nederlandstalige libertijnse literatuur uit de achttiende eeuw (Buijnsters 1984). Buijnsters werd getroffen door een passage in *Sara Burgerhart*, waarin gesuggereerd wordt dat de Nederlandse 'salondametjes' uit de achttiende eeuw niet vies waren van dit soort lectuur. Zijn korte zoektocht leverde in eerste instantie weinig materiaal op: allereerst werd maar weinig van de stroom aan Franse en Engelse libertijnse werken in het Nederlands vertaald en ten tweede lijken Nederlandse auteurs zich niet bezondigd te hebben aan het schrijven van libertijnse literatuur. De erotische romans van eigen bodem spreken misschien wel openhartig over de lichamelijke liefde, maar een daadwerkelijk libertijnse strekking, in de zin van 'een min of mee filosofisch gefundeerd streven om de gangbare moraal op seksueel gebied te ontmaskeren', ontbreekt (Buijnsters 1984, 106-107). Ondanks het negatieve resultaat van zijn eerste zoektocht ziet Buijnsters toch nog genoeg mogelijkheden om het erotisch libertinisme in de Nederlanden te onderzoeken. Volgens Johanna Stouten, die een aparte paragraaf aan erotische verhalen besteedt in haar *Verlichting in de letteren*, heeft het 'fatsoen' tot nu toe de meeste neerlandici weerhouden van studie van dit soort geschriften. 'Het valt bijna niet aan te nemen dat wij ze niet zouden hebben. Want wat zou dat betekenen: dat hier geen wijsgeren waren die een ruimere seksuele moraal belangrijk vonden?' (Stouten 1984, 31-32).

Met het fatsoen is het sindsdien bergafwaarts gegaan, want Neerlandici schrijven inmiddels wel over erotica. Dat wil niet zeggen dat Johanna Stouten inmiddels gelijk heeft gekregen. Donald Haks, die een tiental Nederlandse erotische romans van het einde van de zeventiende eeuw opduikelde, komt in zijn artikel 'Libertinisme en Nederlands verhalend proza 1650-1700' tot dezelfde conclusie als Buijnsters: 'Opiniërend kan men de romans niet noemen. Een nieuwe visie of kritiek op kerk en huwelijk treft men niet aan'. Liever dan van pornografie of libertinisme spreekt Haks van schelmenromans, dienend 'tot (erotisch) vermaak' (Haks 1988, 96, 101; zie ook Haks 1984). En hoewel Wijnand Mijnhardt in zijn artikel 'Politics and Pornography in the seventeenth- and eighteenth-century Dutch Republic' dezelfde groep romans wel als pornografisch betitelt, concludeert ook hij: 'Only very rarely did Dutch authors refer to libertine ideas and, if they did, they never succeeded in presenting a convincing argument' (Mijnhardt 1993, 288). In

² Zie o.a. recensies van M. Verboom in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 116 (2003), 438-440, R. Bosch in de *Groene Amsterdammer* (2002), T. van Strien in *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 119 (1993).

mijn dissertatie *Het woord is aan de onderkant* heb ik betoogd dat deze tien romans van het einde van de zeventiende eeuw wel degelijk pornografisch te noemen zijn en ook libertijns er dan door Haks en Mijnhardt wordt gesteld. Niet iedereen heeft zich helemaal laten verleiden door deze these,² maar dat laat onverlet dat met mijn dissertatie een eerste monografie verschenen is over Nederlandse erotische literatuur in de zeventiende eeuw, waarin eveneens aandacht wordt besteed aan de achttiende eeuw.

Of deze boeken nu wel of niet pornografisch en/of libertijns zijn, niemand betwist meer dat er tijdens de laatste decennia van de zeventiende eeuw een opvallende groep romans verscheen, waarin de lichamelijke liefde vaak en openhartig behandeld werd.³ Deze boeken werden goed gelezen, regelmatig herdrukt en ook vertaald naar het Frans, Duits en Engels. Hoewel de herdrukken tot diep in de achttiende eeuw bleven verschijnen, kwamen er vanaf het eerste decennium van die eeuw geen nieuwe boeken meer bij. Tijdens de hele achttiende eeuw werd er vrijwel niets gepubliceerd dat zich met deze boeken kon meten, zo bevestigt tot nu toe vrijwel elk onderzoek. Studies naar censuur in de Republiek leverden weinig erotische of pornografische titels op. Volgens jurist Schalken werden er in de achttiende eeuw 'heel wat minder werken van onbetamelijk-seksuele aard geschreven dan men geneigd is te veronderstellen'.⁴ Ook studies naar individuele lezers en kopers gaven weinig hoop voor erotica van eigen bodem. Jacob Campo Weyerman las wel libertijnse werken, maar toch voornamelijk Italiaanse of Franse, wellicht in vertaling.⁵ Onderzoek naar het achttiende-eeuwse lezerspubliek toonde ondertussen aan dat men vooral stichtelijke en functionele werken aanschafte. Joost Kloek stelt in 'De lezer als burger': 'Pikante of schandaleuze werkjes ontbreken geheel, en ook de wild-avontuurlijke verhalen van de *Schauerromantik* zijn maar schaars verkocht' (Kloek 1994, 184). De Kruif vindt slechts een zeer klein aantal obscene werken in het door haar onderzochte achttiende-eeuwse Haagse boekenbezit. Het grootste deel daarvan is Franstalig, en meestal zeventiende-eeuws. Zo trof ze pornoklassiekers *L'Academie des dames* en *L'Ecole des filles* aan in de boekencollectie van Baron de Bisschoffwerder. De Haagse boekhandelaar Van Cleef verkocht in zijn leven (zover na te gaan) twee pornografische werken: *L'Ecole des filles* in 1742 voor 5 guldens en 5 stuivers aan een diplomaat en in 1755 *L'Academie des dames* voor 8 gulden aan een dominee (De Kruif 1999, 236).

³ René van Stipriaan besteedt een heel aardige paragraaf 'Op en onder de toonbank' aan het fenomeen in *Het volle leven* (Van Stipriaan 2002, 248-252).

⁴ Schalken 1972, 4. Ook Jongenelen 1998 en Weekhout 1998 leveren weinig tot geen nieuw materiaal op. Knuttel 1914 levert nog steeds de meeste 'obscene' titels op.

⁵ Marechal 1991. Dit geldt ook voor Simon Eijkelenberg: Goedings 1985-1986.

Verkoop van pornografische werken vond waarschijnlijk eerder plaats via ambulante handelaren. In ieder geval is er één voorbeeld bekend: de joodse handelaar Cohen die in 1768 werd gearresteerd en zwaar bestraft omdat hij seksuele hulpstukken, pornografische prenten en pornografische geschriften verkocht zoals *L'Ecole des filles*, *L'Academie des dames* en *Histoire de Gouberdom, portier des Chartreux* (Kleerkooper e.a. 1914-1916, dl. 1, 31-32; Jongeneelen 1995, 91). Het geval is van belang omdat het erop wijst dat pornografie inmiddels een ondergronds en waarschijnlijk kleinschalig verschijnsel is geworden, waarin de zeventiende-eeuwse werken nog steeds de dienst uitmaken: *L'Ecole des filles*, *L'Academie des dames* zijn beide zeventiende-eeuwse werken. Erotica lijkt in het achttiende-eeuws Nederland geen *big business* geweest te zijn. Zelfs de Oosterse vertellingen, die zich in andere landen toch leenden voor wellustige beschrijvingen, zijn volgens Christien Dohmen in de Republiek over het algemeen zedenkundig en 'braaf' (Dohmen 2000, 120-123, 162).

Wat niet vermeld wordt, is wat de achttiende-eeuwers er zelf van vonden. En dat is nu juist het boeiendste van de hele zaak. Veel achttiende-eeuwers vonden dat de literatuur, en vooral de roman, aan een ongekende, buitengewone verloederding ten prooi was gevallen. De leidende culturele tijdschriften zien het onderscheid tussen fictioneel proza en pornografie vaak niet. De *Vaderlandsche Letteroefeningen* staat bol met uithalen naar 'Laage en laffe prulschriften'. Over *De snaaksche Clement Marot op zyn praatstoel* schrijven ze dat het uit de handen komt van een boekverkooper, 'die voor de menschen, nog zo veel schaamte heeft, dat hy niet bekend wil staan van de hand te hebben in 't uitgeeven van een stukje, dat de onkuisheid op 't vuilste vertoont' (Vaderlandsche Letteroefeningen 1764, dl. 1, 44). En over de *Levensgevallen van Mejuffrouw Cronel bygenaamt Fretillon* (1765):

Een schaamteloos verhaal van de dertele en onkuissche levenswyze eener overgegeeven wellustige lichte Kooie; wier schandelyke handelingen en gesprekken zo ruw afgemaald, en zo onbeschoft voorgesteld worden dat geen mensch, die nog eenige denkbeelden van schaamte heeft, slegts eenige weinige bladzyden kan doorbladeren, zonder eene verfoeiende aandoening, tegen 't uitgeeven van zodanige geschriften, in zich opkomende te gevoelen. Een Schryver, een Vertaalder van zodanige papieren vervult te jammerlyk zyne Ziel met eene reeks van denkbeelden, die een redelyk weezen onteeren (Vaderlandsche letteroefeningen 1765, dl. 1, 520).

En de zeventiende-eeuwse roman *De Hedendaagsche Koopman* wordt afgeschreven met: 'Een roman van de slechtste soort, bestaande uit ene verzameling van onkuische bedryven en fietstukken, zonder eens de waarschyntykheid in 't oog te houden' (Vaderlandsche Letteroefeningen 1762, dl. 2, 944).

De roman had natuurlijk al tijden een slechte naam en de erotische en pornografische romans van het einde van de zeventiende eeuw hadden weinig goeds gedaan voor het imago van de roman. Maar het is niet alleen het verleden dat een stempel heeft gedrukt: de dreiging van erotische lectuur blijft steeds voelbaar, neemt alleen maar toe naar het schijnt. Uitgevers en auteurs van liefdesromans putten zich dan doorgaans ook uit in verontschuldigen en geruststellingen. Als in 1762 *De boekzaal der heeren en dames* verschijnt, een periodiek verschijnende bloemlezing van liefdesverhalen, delen uit en samenvattingen van galante romans, wordt al op de titelpagina benadrukt dat dit 'magazyn van zeldzame historien' 'Tot Nut, Vermaak, en oeffening van het Verstand' dient. Via een (gefinjeerde?) ingezonden brief maakt de samensteller duidelijk dat men zijn tijdschrift niet op één hoop moet gooien met prulkschriften en 'meer andere dagelyks uitkomende slegtigheden, die alleen ingericht schynen om kuysche ooren te ontstigten, en de ligtveerdigen nog verder van 't pad der deugd te doen afdwaalen' (*De boekzaal der heeren en dames* 1762, 225). Voor de achttiende-eeuwers was erotiek kennelijk een zeer belangrijk onderwerp als het om romans ging, en was het ook wel degelijk, zelfs bijzonder storend, in romans aanwezig. Moeten we de mogelijkheid dan niet onder ogen zien dat het feit dat wij het niet kunnen vinden aan ons ligt, en niet aan de achttiende eeuw?

Welke rol speelde erotiek eigenlijk precies in het beschavingsdebat dat door Kloek en Mijnhardt werd beschreven in *Ijkpunt 1800*? Probeerde men bijvoorbeeld via recensies grip te krijgen op de romanproductie, onderverdelingen te maken in welgevallige en onwelgevallige lectuur? En wat was het effect van dit beschavingsdebat? Kan voor erotica hetzelfde gezegd worden als Alan Kors stelt voor het atheïsme: dat het een chimaera is die werd opgeroepen door hen die haar juist probeerden te bestrijden? Opwinding, shockeffecten, obsceniteit: het hangt allemaal af van de verwachtingshorizon van de lezer, van het doorbreken van geldende normen. Hoe strenger men de norm stelt, hoe eerder deze doorbroken lijkt. Elke televisiemaker die eind 2003 een kleipoppetje in Lech 'lieve Maxima' laat kirren, geeft niet alleen commentaar op het koningshuis, maar ook op de politiek die dit soort satire tot heet hangijzer heeft gemaakt.

Een en ander kan misschien verduidelijkt worden via een schuitenspraakje uit 1731: *Vermakeleyke Haagsche reize of 't geselschapje van sessen*, dat in de decennia daarna nog vier drukken kende. Ook hier wordt in het voorwoord bezworen dat er geen oneerlijke uitdrukkingen worden gebruikt. Daar heeft de auteur gelijk in, maar vestigt hij hiermee niet tevens de aandacht op het feit dat er gebeurtenissen in deze roman verhaald zullen worden die tot

dergelijke oneerlijke uitdrukkingen aanleiding zouden kunnen geven? Het boek geeft het verhaal van een ontmoeting op de trekschuit tussen de verteller – een voormalig student –, twee zusters, een officier, een Amsterdamse koopmanszoon en een boer uit waterland. Het begint allemaal keurig: een kennismaking, beleefdheden worden uitgewisseld, gesprekken over het weer, het nieuws, de verschillende bezigheden van de schuitgenoten. De koopman en de militair proberen indruk te maken op de juffers, de boer zorgt met zwaar accent en domheid voor vrolijke noot. Gedurende de tocht worden de gesprekken anekdotischer en steeds persoonlijker totdat uiteindelijk de juffers vertellen over hun minnaars. Natuurlijk vloeit er veel drank. Het erotische van het boek zit hem in de onderhuidse spanning tussen het gewone van de gebeurtenis, het zedelijk gedrag van de verschillende personages en de steeds vrijere omgang die zich tussen de personages al vertellend ontwikkelt. De auteur tast samen met zijn personages de grenzen van de toehoorders af en gaat steeds een stap verder. Uiteindelijk gaan de officier en de koopman met de juffers mee naar huis, op het verzoek van de laatste en het is de heren al snel duidelijk

dat de Juffers niet afkerig voor onze Caressen zouden zyn. Wy namen haar zomtyds eens om den hals, kusten haar dat het klonk, ja grepen en zonden haar ook by wylen wel eens aan den boezem, die juist niet al te veel bedekt was, en streelden haar voorts op allerlei wyzen gelyk Minaars aan hare Liefstens gewoon zyn te doen. In 't eerst weerden zy ons wel wat af, en zeiden dat wy 't niet te grof moesten maken; maar evenwel van langzamerhand lieten zy 't meer toe, hoewel altyd nog eenigzints met een soort van zedige schaamte en eerbaarheid afzettende, na dat wy op eene zeer obligante wyze verzogt hadden, dat de Juffers onze vrypostigheid niet qualyk geliefde te nemen, alzo dezelve niet voortquam dan uit het oneindig respect dat wy voor hare zeer lieve en bevallige Personen hadden

Uiteindelijk weten de twee heren de juffers onder valse voorwendselen zo ver te krijgen dat ze alle vier in hetzelfde bed terechtkomen. De juffers stemmen toe als de heren hun broek aanhouden. Natuurlijk houden zij zich daar niet aan en dat leidt tot nieuwe tegenspartelingen: *'Dat komt evenwel niet te pas Heeren, zeiden zy, quansuis met veel misnoegtheid; dat is niet volgens accoord'*. De heren vragen zeer beleefd om excuus voor hun vrijpostigheid 'haar onder-tusschen Strelende en Kussende om de Gramschap wat te neder te zetten'. De verteller vervolgt:

Na dit een ogenblik geduurt had, en wy bespeurden dat de Juffers wat begonnen te bedaren, ondernamen wy een pas verder te doen, die gy wel denken kund, [...] zonder dat ik u een speciale uitlegging daar van geve. Maar toen begon de tegen-weer van de twee Zusters eerst regt.

Volgt een paginalange lamentatie van de juffers dat als ze dit geweten hadden 'dat gy ons hier kragt en geweld aandoed, en nooit hadden wy gedagt gy ins op zoo eene wyze zoud forçeren. Og wat komt ons over!'

Maar wy dagten, protesteer zoo veel als 't u belieft, wy hebben u onder-tusschen al beet, en gingen onzen gang zoo als dat behoort, herhalende met een onuitsprekelyke kloekmoedigheid onze handeling, en het scheen toen wy deze Post vermeestert hadden, dat wy geen tegenweer meer te vren hadden, tewyl de jongste Juffer met een ontstelde taak tot haar Zuster zeide: 'Och lieve Zuster, wat zullen wy doen? [... we kunnen ons toch niet verzetten] zoo laten wy ons maar geduldig daar in schikken'.

De oudste stemt toe en vraagt de heren dat aangezien zij de eersten zijn die iets van hen genieten dat daarvoor nog nooit door anderen was genoten, men het wel geheim zal houden. 'Want, gelyk gy wel zien kunt, wy zyn eerlyke Meisjes, en de Eer van een jonge Dogter luistert zeer nauw'.

De uiteindelijke seksbeschrijvingen zijn niet pornografisch in die zin dat zij niet uitgebreid en expliciet op de seksuele handelingen ingaan, ook wordt er niet gekreund van genot zoals in de Franse pornografische romans. Ook libertijns kan het werk niet genoemd worden: een filosofisch onderbouwde afwijzing van de seksuele moraal zoekt men tevergeefs. Maar dit is zeer zeker wat de *Vaderlandsche Letteroefeningen* bedoelde met de 'Laage en laffe prul-schriften' waar ze zo tegen van leer trokken. En is dat voor de Nederlandse situatie niet veel belangrijker? Men zou moeten onderzoeken wat er in de Republiek geschreven werd over lichamelijke liefde, over opwinding en seksuele moraal, en wat men als schandelijk verwierp, om te onderzoeken hoe de lichamelijke liefde functioneerde in de Nederlandse roman; in plaats van te kijken of ze hier misschien ook deden wat ze in Frankrijk en Engeland deden, en, als dat niet het geval blijkt, te negeren wat er dan wel gebeurde. Misschien moeten we ophouden te proberen Nederlandse erotica te vangen in termen van *libertinage érudit*: zoals het er nu op lijkt, zijn er maar weinig teksten die zich laten vangen onder die noemer. Ook in Nederlandse filosofische teksten zoekt men dit vooral Franse en Engelse verschijnsel door-gaans tevergeefs (Van Bunge 2001, 6). Laten we eerst eens proberen om het brede en schimmige veld van de erotische literatuur in kaart te brengen alvoren we het gaan vergelijken met Frans en Engels libertinisme.

De aangerande deugd uit het *geselschapje van sessen* zou dan aanleiding geven om eens na te denken over de precieze verhouding tussen erotica en de zedenkundige roman. Een dergelijk onderzoek werd onlangs uitgevoerd voor Engeland door Bradford Mudge die in zijn boek *The Whore's Story. Women, Pornography and the British Novel 1684-1830* betoogt dat pornografie

en de roman vanuit eenzelfde groep evolueerden en zich ontwikkelden door zich ten opzichte van elkaar te definiëren, af te bakenen. Ook voor Nederland zou men zich af moeten vragen in hoeverre erotiek een rol heeft gespeeld bij het afbakenen van de roman als kunstgenre in de achttiende eeuw, in het onderscheiden van ‘hoge’ en ‘lage’ romans. Wanneer werd dat onderscheid gemaakt? Konden achttiende-eeuwse lezers verwachten dat het *geselschapje van sessen* een dergelijk pornografisch einde had? Voor een antwoord op deze vraag zou men moeten kijken naar titels, titelpagina's en voorwoorden: werd erotische lectuur anders gepresenteerd? Waren er signaalwoorden die de inhoud van de roman verraadden?

Uitgaven van erotische teksten zouden het onderzoek natuurlijk voort kunnen helpen. Op dit gebied is al heel wat werk verricht door verschillende uitgeverijen: uitgeverij Sub Rosa gaf in de reeks ‘Populair proza uit de 17e en 18e eeuw’ verschillende vertaalde en oorspronkelijk Nederlandse erotische romans uit (Van der Plank 1982, 1983 en 1984), uitgeverij Astrea kwam met de duivelshoekreeks (onder andere Hanou 1995 en Kloek 1998), Coutinho met de reeks ‘Populaire teksten uit de late Republiek’, IJzer gaf *De doorluchtige daden van Jan Stront* uit (Leemans 2000). Al in de jaren '60 had Leonard de Vries met zijn weinig betrouwbare, maar prikkelende lusthofbloemlezingen de interesse voor Nederlandstalige erotica proberen op te wekken (De Vries 1964-1968). Ook op lexicografisch gebied werd al werk verzet: Hans Heestermans verzorgde het *Erotisch Woordenboek* en Ewoud Sanders heeft voor het NRC ondertussen aardig wat zoekwerk verricht over geschiedenis van woorden zoals neuken en dildo (Heestermans 1977).

Bibliografieën, overzichtswerken en bloemlezingen van erotische literatuur zoals die voor andere landen verschenen van Pia, Pauvert, Hayn en Gotendorf, Ashbee, Wagner, zullen voor het Nederlandse taalgebied nog wel lang op zich laten wachten en misschien is dat zo erg nog niet. Met dergelijk hybride materiaal kan men maar beter het ‘omgevallen boekenkastsyndroom’ proberen te vermijden. De overzichtsstudie *Eros Revived* van Peter Wagner – dat aan dit euvel lijdt – laat echter wel zien dat het interessant kan zijn om voor erotica de raakvlakken met non-fictie te onderzoeken, bijvoorbeeld met seksuologische teksten. Een voorbeeld uit de Republiek: de Amsterdamse uitgever Timotheus ten Hoorn gaf eind zeventiende eeuw niet alleen liefdesromans, erotische verzen en pornografische romans uit, hij bouwde ook nog een aardig fonds met medische teksten over voortteling, en geslachtsziektes op, aangevuld met *Venus minsieke gasthuis* van de Franse arts Venette, een boek dat gedurende de hele achttiende eeuw een standaardwerk zou blijven voor de seksuele voorlichting (zie Roodenburg 1985, 119). In mijn dissertatie beargumenteer ik dat Ten Hoorn hiermee een strategie ont-

wikkelde die later door pornospecialisten veel beproefd zou worden: omdat uitgevers pornografisch werk meestal moeilijk onder eigen naam konden adverteren, bouwden zij een 'officieel' fonds op met semi-erotische, medisch-seksuologische en galante werken. Zo konden potentiële geïnteresseerden toch uitvinden waar zij voor pornografie terecht kunnen.⁶ Uitgaande van deze strategie zou het misschien de moeite lonen om (nog) eens naar latere uitgevers van Venette en consorten te kijken, zoals de Amsterdamse Abraham Cornelis en de Haagse Hendrik Bakhuyzen. Zijn er ook in de achttiende eeuw *grub street* uitgevers te vinden, of werd een toneelstuk als *De goede schuldeloze natuur* gepubliceerd door een verder respectabele stadsdrukker?

Vervolgens zou gekeken kunnen worden naar de manier waarop erotiek ingezet wordt om bepaalde wijzen van gedrag goed of af te keuren. Ik zal enkele voorbeelden geven. Allereerst zijn er verschillende gefingeerde bibliotheekcatalogi, waarin erotische werken nooit ontbreken om de fictieve bibliotheekbezitter mee in diskrediet te brengen. De omstreden professor Petrus Burman, die begin achttiende eeuw pleitte voor een soepeler beleid inzake toneelvoorstellingen, zou volgens zijn tegenstanders een bibliotheek bezeten hebben die Burmans seksuele perversie, godloosheid en onbetrouwbaarheid kon illustreren (Waals 1990). Daarin staan bijvoorbeeld, naast een aantal spinozistische werken ook Beverlands *De peccato originali*, 'Pieter Aretijns dwalende Hoer, bekend onder den titul van Uylenspiegel op Noten', 't Kind van Weelden, of de Haagsche Lichtmis', 'd'Openhartige Juffrouw, of d'ontdekte geveinstheit', 'De heymelijkheden van de Liefde en 't Minnespel, door Aloisia Sigea van Toledo', 'De reukeloze Student', 'Uittheemsen Oorlog ofte Roomse Mintriomfen van M:V:M. Hr. Van Cl.', 'Joannis Meurcii Elegantiae Latini Sermonis cum Annotationibus suis Secretis'.⁷ De auteur van het pamflet geeft een mooie dwarsdoorsnede van de werken die volgens hem iemand zedelijk, moreel en geestelijk op het verkeerde pad konden zetten.

Op vergelijkbare wijze wordt erotiek ingezet in het bekritisieren van politieke aangelegenheden, zoals in *Het gestoorde naaypartydje van Willem de Vde* (Harmodius Friso 1786), of religieuze zaken zoals in *Papekost, opgedist in geuse schotelen* uit 1720. Men zou kunnen stellen dat bij elke verstoring van de rust seks opduikt om ingezet te worden in de strijd. In de roerige jaren dertig is er opeens ruimte voor anti-katholieke pornografie zoals *Historische print-en-dicht-tafereelen, van Jan Baptist Girard, en juffrou Maria Catharina Cadière*,⁸ de incestkwesitie rond Willem van Haren roept vanzelfsprekend

⁶ Beroemde porno-uitgevers als Poulet-Malassis, Gay, Kistemaeckers, Pia en Carrington maakten van deze strategie gebruik. Leemans 2003, 178.

⁷ Catalogus 1709. Voor een overzicht van gefingeerde boekcatalogi zie Vriesema 1986.

⁸ Zie ook Minnehandel 1730.

obscene reacties uit en ook in de Patriottentijd weten tijdschriften zoals *Janus* pornografische romans zoals *Thérèse Philosophe* moeiteloos te vinden en in te zetten in hun politieke discussies (Hanou 2002, 164). Werken zoals *Papekost* en *Historische print-en-dicht-tafereelen* stellen ons voor een interessant probleem: hoe heeft een auteur als Steversloot kunnen denken dat hij zijn religieuze boodschap kon overdragen aan een serieus publiek zonder hen tegen de borst te stuiten met zijn expliciet obscene teksten en illustraties? Met wat voor vreemde combinatie van erotiek en moralisme hebben we hier van doen?

En dit is pas een begin: men zou ook kunnen kijken naar teksten die veel beloven en weinig geven,⁹ naar teksten over hoeren, speelhuizen, actrices,¹⁰ travestieten, hermafrodieten, de relatie tussen seks en geweld en seks en geld in de achttiende eeuw,¹¹ tussen humor en seks,¹² op het gebied van ‘body criticism’ hebben we sowieso nog heel wat in te lopen, en dan ken ik nog verschillende erotische dichtbundels, almanakkluchtjes,¹³ Pieter Boddaert natuurlijk (Van der Steur 2002), lieve wellust! Te veel om op te noemen...

Literatuur

AMSTELDAMSCHES SPEELHUIZEN z.j.

De Amsteldamsche Speelhuizen. Eerste Stukje. Alom te bekomen, Z.pl.: z.u., z.j. ASHBEE 1962

H.S. Ashbee, *The Encyclopedia of Erotic Literature*. New York, 1962.

BUIJNSTERS 1984

P.J. Buijnsters, ‘Libertijnse literatuur in Nederland gedurende de 18de eeuw?’, in: P.J. Buijnsters, *Nederlandse literatuur van de achttiende eeuw: veertien verkenningen*. Utrecht, 1984, 99-113. [Eerder gepubliceerd, met kleine afwijkingen, in: *De nieuwe taalgids*, 71 (1978), 50-59].

VAN BUNGE 2001

W. van Bunge, *From Stevin to Spinoza. An essay on philosophy in the seventeenth-century Dutch Republic*. Leiden e.a., 2001.

⁹ Een blaadje als *Wonderlyke en grappige kermis-wandeling* speelt via titel en ondertitel in op de erotische zucht van de lezer, maar blijkt een roddelstukje te zijn over enkele Amsterdammers die door twee hoeren zijn beetgenomen.

¹⁰ Bijvoorbeeld in *Galante leven* z.j. of *Amsteldamsche Speelhuizen* z.j..

¹¹ Ik ben benieuwd hoe Frans Willem Korsten de systematische verbondenheid tussen geldelijke en seksuele economie verder uit zal werken, die hij voor Sades *Justine ou les malheurs de la vertu* al liet zien in *Lessen in literatuur*.

¹² Dorelis Kraakman besteedde in haar studie over de Franse pornografische romans van de achttiende eeuw een hoofdstuk aan humor en seks (Kraakman 1997).

¹³ In de Koninklijke Bibliotheek zijn onder signatuur 174 K 37, 38, 42, 45, 59 bijvoorbeeld een aantal almanakbijwerkjes te vinden.

CATALOGUS 1709

Catalogus van eenige raare, door veel moeyten bij een gezogte schoone boeken en manuscripten; nevens verscheyde fraaye rariteyten, van den alomvermaarden en hooggeleerden heer professor Petrus Burmannus. Zullende op den 28. van Wynmaant dezès jaars by executie verkocht worden. Gedrukt voor de koopers. Z.pl., 1709.

DOHMEN 2000

C. Dohmen, *In de schaduw van Scheherazade. Oosterse vertellingen in achttiende-eeuws Nederland*. Nijmegen, 2000.

GALANTE LEEVEN z.j.

Het Galante leeven der Amsterdamsche en Rotterdamsche actrices [...] volgens de Opgaaven van een gebochelde kunst-graveur en met een fraaije plaat van de heer Arend Fokke, Wms. Zn. verciert. Voor de toneel-minnaaren. Z.pl., z.j.

GOEDE, SCHULDELOOZE NATUUR z.j.

De goede, schuldelooze natuur, herschept in eene tirannes, natuur- en tooverspel. Uit het Fransch vertaald. Z.pl.: z.u., [circa 1800].

GOEDINGS 1985-1986

T. Goedings, 'De "vrijrijboeken" en "pareltjes" van Simon Eikelenberg (1663-1738). I. Iets over de erotische belangstelling van een 17de-eeuwer; II. Deurslepe Vryers en Beminnelyke meysjes', in: *De boekenwereld*, 2 (1985-1986), 47-67 en 80-92.

GOULEMOT 1994

J.M. Goulemot, *Forbidden texts. Erotic literature and its readers in eighteenth-century France*. Cambridge, 1994.

HAKS 1984

D. Haks, 'Pornografie in de zeventiende eeuw. Libertijnse achtergrond en voorland der burgerij', in: *De boekenwereld*, 1 (1984), 9-17.

HAKS 1988

D. Haks, 'Libertinisme en Nederlands verhalend proza, 1650-1700', in: G. Hekma & H. Roodenburg (ed.), *Soete minne en helsche boosheit: seksuele voorstellingen in Nederland, 1300-1850*. Nijmegen, 1988, 85-105.

HANOU 1995

A. Hanou, *Jacob Campo Weyerman, Opkomst en val van een koffiehuisnichtje (1727)*. Leiden, 1995. (Duivelshoekreeks, 2).

HANOU 2002

A. Hanou, *Nederlandse literatuur van de Verlichting (1670-1830)*. Nijmegen, 2002.

HARMODIUS FRISO 1786

Harmodius Friso [Pieter Vreede?], *Het gestoorde naaypartydje van Willem de Vde. Kluchtspel*. Zurich, Orell, Gesner, 1786.

HAYN e.a. 1968

H. Hayn & A. N. Gotendorf, *Bibliotheca Germanorum erotica & curiosa. Verzeichnis der gesamten deutschen erotischen Literatur mit Einschluß der Übersetzungen, nebst Beifügung der Originale*. Hanau, 1968.

HEESTERMANS 1977

H. Heestermans (ed.), *Erotisch woordenboek*. Baarn, 1977.

HISTORISCHE PRINT-EN-DICHT-TAFEREELLEN 1735

Historische print-en-dicht-tafereelen, van Jan Baptist Girard, en juffrou Maria Catharina Cadière. Z.pl., z.u., 1735.

IVKER 1970

B. Ivker, 'Towards a definition of libertinism in 18th-century French fiction', in: *Studies on Voltaire and the eighteenth century*, 73 (1970), 221-239.

JONGENELEN 1995

T. Jongenelen, 'Vuile boeken maken vuile handen: de vervolging van persdelicten omstreeks 1760', in: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 2 (1995), 77-96.

JONGENELEN 1998

T. Jongenelen, *Van smaad tot erger. Amsterdamse boekverboden 1747-1794*. Amsterdam, 1998.

KEYSER 1996

M. Keyser, 'Frederik Muller over erotica', in: M. Keyser & J.F. Heijbroek & I. Verheul (ed.), *Frederik Muller (1817-1881). Leven en werken*. Zutphen, 1996, 184-189, 313-314.

KLEERKOOPEL e.a. 1914-1916

M.M. Kleerkooper & W.P. van Stockum, *De boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17e eeuw*. Den Haag 1914-1916. (Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, 10).

KLOEK 1994

J. Kloek, 'De lezer als burger. Het literaire publiek in de achttiende eeuw', in: *De achttiende eeuw*, 29 (1994), 177-191.

KLOEK e.a. 1998

J. Kloek & I. Leemans & W. Mijnhardt, *D'Openhartige Juffrouw, of D'Ontdekte Geveinsheid (1680)*. Leiden, 1998. (Duivelshoekreeks, 10).

KRAAKMAN 1997

T.E. Kraakman, *Kermis in de hel. Vrouwen en het pornografisch universum van de 'Enfer' 1750-1850*. Amsterdam, 1997.

KNUTTEL 1914

W.P.C. Knuttel, *Verboden boeken in de Republiek der Vereenigde Nederlanden; beredeneerde catalogus*. Den Haag, 1914. (Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, 11).

DE KRUIF 1999

J. de Kruijf, *Liefhebbers en gewoontelezers. Leescultuur in Den Haag in de achttiende eeuw*. Zutphen, 1999.

LEEMANS 2000

I. Leemans, [*Pieter Elzevier?*], *De doorluchtige daden van Jan Stront: opgedragen aan het kakhuis; bestaande in een uitgelezen gezelschap, zo van heren als juffers. Tweede deel gedrukt voor de liefhebbers*. Utrecht, 2000.

MARECHAL 1991

G. Marechal, 'Erotica bij Weyerman', in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, 14 (1991), 7-9.

MINNEHANDEL 1730

De minnehandel van den jesuit Sainfroid met Eulalia eene biechtende jongejuifer In welke onder de liefkozende bedriegeren de listigheid van deze orde klaar wordt ontdekt Ware geschiedenis. Alkmaar: Simon van Hoolwerf, 1730.

PAUVERT 1995

J.J. Pauvert, *Anthologie historique des lectures érotiques. De Gilgamesh à Saint-Just. De -2000 à 1790*. Z.pl., 1995.

- PIA 1978
P. Pia, *Les livres de l'enfer. Bibliographie critique des ouvrages érotiques dans leurs différentes éditions du XVIIe siècle à nos jours*. Parijs, 1978.
- VAN DER PLANK 1981
A.N.W. van der Plank, 'Hengsten na een merretje. Erotiek in de 18e eeuw', in: *Pamflet*, 3 (1981-1982), 5, 1-4.
- VAN DER PLANK 1982a
A.N.W. van der Plank, *De belydenis van een lichtmis*. Deventer, 1982. (Populair proza uit de 17e en 18e eeuw, 1).
- VAN DER PLANK 1982b
A.N.W. van der Plank, [*Pietro Aretino*], *Het net der wellustigheyt*. Deventer, 1982. (Populair proza uit de 17e en 18e eeuw, 2).
- VAN DER PLANK 1983
A.N.W. van der Plank, *Jean Barrin, Venus in het klooster, of De nonne in haar hembde* Deventer, 1983. (Populair proza uit de 17e en 18e eeuw, 3).
- VAN DER PLANK 1984
A.N.W. van der Plank, *De verliefde non; of De zonderlinge levensgevallen van Charlotta van S****. Deventer, 1984. (Populair proza uit de 17e en 18e eeuw, 4).
- POL 1983
B. Pol, *De Amsterdamsche lichtmis, of Zoldaat van fortuin* (1731). Muiderberg, 1983. (Populaire teksten uit de late Republiek, 1).
- ROODENBURG 1985
H. Roodenburg, "Venus minzieke gasthuis". Over seksuele attitudes in de achttiende-eeuwse Republiek', in: *De achttiende eeuw*, 17 (1985), 119-141.
- SCHALKEN 1972
T.M. Schalken, *Pornografie en strafrecht: beschouwingen over het pornografiebegrip en zijn juridische hanteerbaarheid*. Arnhem, 1972.
- VAN DER STEUR 2002
A.G. van der Steur, 'Pieter Boddaert jr. (1766-1805): raadsels rond een "vermaard dichter"', in: A. de Haas (ed.), *Achter slot en grensel: schrijvers in Nederlandse gevangenschap 1700-1800*. Zutphen, 2002, 200-206.
- STEVERSLOOT 1720
Laurentius Steversloot, *Papekost, opgedist in geuse schotelen, handelende van de pausselyke opkomst, afgodery, en beeldendienst*. Blokziek, 1720
- VAN STIPRIAAN 2002
R. van Stipriaan, *Het volle leven. Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (circa 1550-1800)*. Amsterdam, 2002.
- STOUTEN 1984
J. Stouten, *Verlichting in de letteren*. Leiden, 1984.
- VERMAKELYKE HAAGSCHE REIZE 1751
De vermakelyke Haagsche reize of 't geselschapje van sessen: bestaande in drie beeren, twee juffers, en een boer. Derde druk. Nijmegen, J. de Reyver, 1751.
- DE VRIES 1964-1968
L. de Vries, *Spiegel der vrijerij en minnekunst: vertonende allerhande taferelen van de liefde en wellust... dit alles ten dienste van vrijers en vrijsters en allen die minnen uit het rijk van Venus en Cupido*. Vier delen (Lusthof der sexen, Liefdes lusthof, Eros' lusthof, Venus' lusthof). Amsterdam, 1964-1968.

VRIESEMA 1986

C.A. Vriesema, 'Imaginaire bibliotheken in Nederland. Ontstaan en verspreiding van de satirische catalogus', in: P.A. Tichelaar (ed.), *Opstellen over de Koninklijke Bibliotheek en andere studies. Bundel samengesteld door medewerkers van dr. C. Reedijk ter gelegenheid van zijn aftreden als bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage*. Hilversum, 1986, 328-337.

WAALS 1990

J. van der Waals, 'Een houten neus voor de professor', in: *De Gids*, 153 (1990), 1042-1045.

WAGNER 1988

P. Wagner, *Eros revived. Erotica of the Enlightenment in England and America*. London, 1988.

WAGNER 1991

P. Wagner, 'Introduction', in: P. Wagner (ed.), *Erotica and the Enlightenment*. Frankfurt am Main e.a., 1991.

WEEKHOUT 1998

I.M. Weekhout, *Boekencensuur in de Noordelijke Nederlanden. Een verkennend onderzoek naar de vrijheid van drukpers gedurende de zeventiende eeuw*. Den Haag, 1998.

WONDERLYKE EN GRAPPIGE KERMIS-WANDELING z.j.

Wonderlyke en grappige kermis-wandeling van twee gerieffelyke juffrouwen, Na de Teegenwoordige Smaak; Beneevens haare zonderlinge avontuurtyes, Zoo in het bewandelen der Kermis als in het bezoeken van verscheide openbaare en stille huizen Alsmeede Een Reeks van grappige kluchten daarby voorgevallen; Met verscheide Gerenomeerde Liefhebbers van die Gerieffelijke Dametjes. Alles op Een Satarique Trant met de Natuurlykste Verwen afgeschildert, door eenen die zich achter de Schermen dier huizen bevond. Z.pl.: z.u., z.j.